

POWSZECHNA ENCYKLOPEDIA FILOZOFII

4

Go-Iq

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU • LUBLIN 2003

A U T O R Z Y H A S E Ł

HENRYK ANZULEWICZ
 STANISŁAW BAFIA
 PIOTR BALCEROWICZ
 JACEK BANAŚ
 KRZYSZTOF BARDSKI
 RAFAŁ BARTCZUK
 JACEK BARTYZEL
 JANUSZ BAZYDŁO
 GABRIELA BESLER
 TADEUSZ BIESAGA
 JAN BIGAJ
 ZDZISŁAW A. BŁASIAK
 LESŁAW BOROWSKI
 ANNA BUCZEK
 PAWEŁ BYTNIIEWSKI
 ZBIGNIEW CHLEWIŃSKI
 IMELDA CHŁODNA
 ADAM J. CHMIELEWSKI
 WOJCIECH CHUDY
 BARBARA CHYROWICZ
 MIECZYŚLAW CIŚŁO
 MARIAN CISZEWSKI
 MAGDALENA CURZYDŁO
 JAN CZERKAWSKI
 BOŻENA CZERNECKA
 ŁUKASZ CZUMA
 JERZY DADACZYŃSKI
 JANUSZ DANECKI
 MIROŚLAW DANILUK
 ROMAN DAROWSKI
 DARIUSZ DĄBEK
 DARIUSZ DUDEK
 MARIA DZIELSKA
 AUGUSTYN ECKMANN
 MAGDALENA FIKUS
 JACEK FILEK
 ANNA FLIGEL-PIOTROWSKA
 PETER FOITTA
 JANINA GAJDA-KRYNICKA
 PAWEŁ GARBACZ
 KRZYSZTOF GŁADKOWSKI
 CZESŁAW GŁOMBIK
 MIECZYŚLAW GOGACZ
 ALEKSANDRA GONDEK
 ELŻBIETA GRENDECKA
 BEATA GRUDZIEŃ
 MACIEJ GRUDZIEŃ
 RAFAŁ GRUSZNIŚ
 EWA GRYGIERZEC
JERZY GRZYWACZ
 ARKADIUSZ GUDANIEC
 PIOTR GUTOWSKI
 ZBIGNIEW HAJDUK
 BERNARD HAŁACZEK
 JÓZEF HERBUT
 MIGUEL CRUZ HERNANDEZ
 MIECZYŚLAW JAGŁOWSKI
 MARZENNA JAKUBCZAK
 HONORATA JAKUSZKO
 STANISŁAW JANECEK
 PIOTR JAROSZYŃSKI
 STANISŁAW JUDYCKI
 ZENON KAŁUŻA
 ANNA KAWALEC
 PAWEŁ KAWALEC
 STANISŁAW KICZUK
 BARBARA KIEREŚ
 HENRYK KIEREŚ
 AGNIESZKA KIJEWSKA
 ANTONI KLEIN
 KRZYSZTOF KOSIOR
 MARTYNA KOSZKAŁO
 MARGIN KOSZOWY
 STANISŁAW KOWALCZYK
 MAŁGORZATA KOWALEWSKA
 ELŻBIETA M. KOWALSKA
 AGNIESZKA KOZYRA
 KAZIMIERZ KRAJEWSKI
 JÓZEF KRASIŃSKI
 MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC
 RAFAŁ KUBICKI
 ROBERT KUBLIKOWSKI
 ZDZISŁAW KUKSEWICZ
 PIOTR KULICKI
 ADAM J. KWAŚNIAK
 TADEUSZ KWIATKOWSKI
 MAGDALENA LASIK
 MAREK LECHNIAK
 AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK
 JÓZEF LIZUN
 ANNA ŁOBACZEWSKA
 ALICJA ŁYSKAWKA
 LESŁAW MAGDZIAREK
 ZOFIA MAJEWSKA
JÓZEF MAJKA
 MONIKA MALMON
 AŁOJZY MARCOL
 JANUSZ MARIANŚKI
 MIECZYŚLAW MARKOWSKI
 ANDRZEJ MARYNIARCZYK
 PIOTR S. MAZUR
 FRANCISZEK MAZUREK
 JANUSZ MAĆZKA
 HENRYK MISZTAŁ
 ANTONI MŁOTEK
 PIOTR MOSKAŁ
 KRZYSZTOF MOTYKA
 IRENEUSZ MROCZKOWSKI
 WINCENTY MYSZOR
 KRZYSZTOF NARECKI
 ZBIGNIEW NARECKI
 MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN
 ANDRZEJ J. NORAS
 MONIKA NOWAKOWSKA
 STANISŁAW OLEJNIK
 MIKOŁAJ OLSZEWSKI
 REET OTSASON
 ZBIGNIEW PAŃPUCH
 PIOTR PASTERCZYK
 TOMASZ PAWLIKOWSKI
 BOGUSŁAW PAŻ
 MAREK PEPLIŃSKI
 MAREK PIECHOWIAK
 HENRYK PIERSA
 EWA PIOTROWSKA
 HENRYK PODBIELSKI
 EWA PODREZ
 RYSZARD POLAK
 KAZIMIERZ POPIELSKI
 PAWEŁ PRZYWARA
 ROBERT T. PTASZEK
 ANDRZEJ ROGALSKI
 ZENON ROSKAŁ
 KRZYSZTOF ROTTER
 RYSZARD RUBINKIEWICZ
 MARIAN RUSECKI
 MAŁGORZATA SACHA-PIEKŁO
 PAWEŁ SAJDEK
 EUGENIUSZ SAKOWICZ
 ROBERT SAWA
 ADAM SIKORSKI
 PETER SIMONS
 PAWEŁ SKRZYDLEWSKI
 MARIAN SKRZYPEK
 JAN SOCHOŃ
 LESZEK SOSNOWSKI
 KRZYSZTOF STACHEWICZ
 BEATA STECKA
 ANTONI B. STĘPIEŃ
 KATARZYNA STĘPIEŃ
 PHILIP STRATTON-LAKE
 JANUSZ STRYJECKI
CZESŁAW STRZESZEWSKI
 TADEUSZ STYCZEŃ
 JAN SZEMIŃSKI
 ANDRZEJ SZOSTEK
 TADEUSZ SZUBKA
 MAREK SZULAKIEWICZ
 AGATA SZYMANIAK
 MAREK SZYMAŃSKI
 BOŻENA ŚLIWCZYŃSKA
 PAWEŁ TARASIEWICZ
 JACEK TOMCZYK
 JERZY TUPIKOWSKI
 JÓZEF TUREK
 MARIAN WESOŁY
 STANISŁAW WIELGUS
 ALFRED M. WIERZBICKI
 STANISŁAW WILK
 BARBARA WIŚNIEWSKA-PAŻ
 JERZY WITCZAK
 MARIAN WNUK
 JULIAN WOJTKOWSKI
 JACEK WOJTYŚIAK
 ANNA I. WÓJCIK
 KAZIMIERZ WÓJCIK
 KRZYSZTOF WROCZYŃSKI
 ZBIGNIEW WRÓBLEWSKI
 MAREK ZAHAJKIEWICZ
 ANNA M. ZALEWSKA
 JURIJ ZAŁOSKA
 WALDEMAR ZARĘBA
 TERESA ZAWOJSKA
 ZOFIA J. ZDYBICKA
 MACIEJ ST. ZIĘBA
 HENRYK ZIMOŃ
 MARIAN ZIÓŁKOWSKI
 ZBIGNIEW ZIÓŁKOWSKI
 ANNA Z. ZMORZANKA
 JÓZEF ZON
 MARIAN ZWIERCAN

K O M I T E T   N A U K O W Y

PROF. DR HAB. MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC OP – Przewodniczący

*Prezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Doctor Honoris Causa Multiplex, członek PAN i PAU
Academia Scientiarum et Artium Europaea, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis*

PROF. ABELARDO LOBATO OP

Dyrektor Società Internazionale Tommaso d'Aquino, Rektor Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. ANDRZEJ MARYNIARCZYK SDB – Zastępca Przewodniczącego

Wiceprezes Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Członek Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

PROF. DR HAB. PIOTR JAROSZYŃSKI

Członek Zarządu Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. HENRYK KIEREŚ

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu

PROF. DR HAB. ZOFIA J. ZDYBICKA USJK

Członek Polskiego Towarzystwa Tomasza z Akwinu, Pontificia Academia S. Thomae Aquinatis

Z E S P Ó Ł   R E D A K C Y J N Y

ANDRZEJ MARYNIARCZYK – Redaktor naczelny

ELŻBIETA GRENDECKA – Sekretarz redakcji

TERESA ZAWOJSKA – Redaktor prowadzący

AGATA SZYMANIAK – Redaktor bibliografii i skrótów

R e d a k t o r z y   n a u k o w i   d z i a ł ó w

MAREK CZACHOROWSKI (*etyka*), HONORATA JAKUSZKO (*filozofia nowożytna*)

PIOTR JAROSZYŃSKI (*filozofia kultury*), HENRYK KIEREŚ (*filozofia sztuki, teoria poznania*)

MAŁGORZATA KOWALEWSKA (*filozofia polska*), MIECZYŚLAW A. KRĄPIEC (*metafizyka, antropologia*)

PIOTR KULICKI (*logika*), AGNIESZKA LEKKA-KOWALIK (*metodologia nauk, filozofia współczesna*)

REET OTSASON (*filozofia arabska*), ZENON E. ROSKAL (*filozofia przyrody*)

KAZIMIERZ WÓJCIK (*filozofia polska, filozofia średniowieczna*)

KRZYSZTOF WROCZYŃSKI (*filozofia prawa*), ZOFIA J. ZDYBICKA (*filozofia Boga i religii*)

MACIEJ ST. ZIĘBA (*filozofia Wschodu*)

O p r a c o w a n i e   l i s t y   h a s e ł

PAWEŁ GONDEK, ANDRZEJ MARYNIARCZYK, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN

ZBIGNIEW PAŃPUCH, PAWEŁ SKRZYDLEWSKI, MACIEJ ST. ZIĘBA

K o r e k t a   l i n g w i s t y c z n a

ARKADIUSZ GUDANIEC (*język grecki, łaciński, włoski*)

REET OTSASON (*język angielski, francuski, niemiecki, hiszpański*)

K o r e k t a   t e c h n i c z n a

TOMASZ GÓRKA (*kierownik korekty*)

ROMAN Blicharz, Wojciech Daszkiewicz, Ksawery Skowron

W s p ó ł p r a c u j ą c y   z   r e d a k c j ą

GRAŻYNA BURY, WŁODZIMIERZ DĘBACZ, MAŁGORZATA KRZAK-ZIÓŁEK

ANNA NAWRACAŁA, MIRELLA NAWRACAŁA-URBAN, ARKADIUSZ ROBACZEWSKI

KATARZYNA STĘPIEŃ

POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
składa podziękowanie osobom indywidualnym
dzięki pomocy których ukazuje się czwarty tom Powszechnej Encyklopedii Filozofii.

Słowa podziękowania raczą przyjąć następujące osoby:
Jacek Bauer, Bożena Chojnacka, Henryk Dyrda, Łucja Haber, Ryszard T. Jędrzak, Waclaw Jopek,
Czesław Karwot, Elżbieta Kasprzycka, Lucjan Królikowski, Irena Krajewska, Filip Krause,
Maria i Andrzej Krzeptowscy, Helena Malicka, Franciszek Maślanka, Mieczysława Mirosław,
Jerzy Okrzesa, Marek F. Piotrowski, Barbara Pszczółkowska, Józef Rogowski,
Jolanta i Roman Rojek, Anna i Jacek Skorupscy, Paweł Świetlikowski, Alicja Topczewska,
Pelagia Wszola, Edward Wyciśłok, Anna J. Zaorska, Mariusz Zapałowicz.

Prosimy także o przyjęcie serdecznych podziękowań:

KOŁO GÓRALSKIE WITOWIAN W CHICAGO
wraz z Prezesem Józefem Giewontem i Zarządem
oraz
ST. STANISLAUS - ST. CASIMIR'S
POLISH PARISHES CREDIT UNION LIMITED
TORONTO
wraz z Radą Dyrektorów

Projekt okładki i stron tytułowych
JERZY DURAKIEWICZ

Skład komputerowy
GRZEGORZ KRAMAREK I PIOTR KŁOSOWSKI

Wydanie publikacji dofinansowane przez Komitet Badań Naukowych

© Copyright by Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu
LUBLIN 2003

ISBN 83-914431-0-8
ISBN 83-918800-1-X (t. IV)

Wydawca
POLSKIE TOWARZYSTWO TOMASZA Z AKWINU
sec. Società Internazionale Tommaso d'Aquino

Adres
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, Katedra Metafizyki KUL,
tel./fax (081) 445-43-88, e-mail: tomasak@kul.lublin.pl

Druk i oprawa
Zakład Graficzny „Colonel” sc, Kraków, ul. Dąbrowskiego 16

neapolis 1976; *Early Chinese Texts on Painting* (oprac. S. Bush, H. Shih), C (Mass.) 1985.

Anna I. Wójcik

HEDONIZM (gr. ἡδονή [hedoné] – przyjemność, rozkosz) – postawa, styl życia; pogląd upatrujący w doznawaniu przyjemności i unikaniu przykrości najwyższe dobro, źródło prawdziwego szczęścia, do którego powinny zmierzać wszystkie czyny człowieka; h. skrajny za takie dobro uznaje indywidualne, aktualne, chwilowe doznawanie przyjemności cielesnych, zmysłowych (Arystyp z Cyreny); h. umiarkowany podkreśla wyższość przyjemności duchowych nad cielesnymi i proponuje pewną sztukę życia przyjemnego (Epikur).

H. skrajny sformułowany został przez Arystypa z Cyreny (ucznia Sokratesa), a rozwijany przez założoną przez niego szkołę cyrenaików. Arystyp odwrócił tezę swego mistrza stwierdzającą, że dobro może być też przyjemne, i stanął na stanowisku, że tylko przyjemność jest dobrem. Przyjemności dla niej samej szukamy instynktownie. Kiedy ją znajdziemy, nie potrzebujemy już niczego więcej. Przyjemność, w kontekście przyjętego przez cyrenaików fenomenalizmu, sensualizmu i sceptycyzmu, to zmysłowe, chwilowe doznanie, którym się rozkoszujemy. Ponieważ nie wiemy i nie poznamy, czym jest szczęście, nie wiemy też, jakich przyjemności doznamy w przyszłości, nie wiemy również jakie są przedmioty powodujące doznania poznawcze i emocjonalne (sceptycyzm), więc za jedyne dobro możemy uznać chwilowe doznania przyjemności (fenomenalizm), które są nam bezpośrednio dane, są niepodważalne, zawsze pewne i prawdziwe.

Wg cyrenaików doznania przyjemne i przykre wywoływane są przez różnego rodzaju ruchy zachodzące w naszym ciele i duszy. Źródłem przyjemności jest ruch gładki, łagodny; źródłem przykrości (ból) – ruch szorstki, gwałtowny. Stan bezruchu nie wywołuje doznań, jest więc neutralny. W związku z tym cyrenaicy twierdzili – inaczej niż Epikur – że osiągnięcie stanu zaspokojenia, pewnej homeostatycznej równowagi, w której nie odczuwamy bólu i nie dążymy do dalszej przyjemności, nie jest czymś dobrym, lecz neutralnym. Przyjemności nie różnią się jakościowo – nie ma przyjemności niższych i wyższych (monizm hedonistyczny), lecz różnią się pod względem intensywności wywołwanego doznania. W tym kon-

tekście przyjemności cielesne są ważniejsze niż umysłowe. W porównaniu z umysłowymi są one bardziej żywotne, wyraźne i intensywne.

Przyjemności te są indywidualne, niejako prywatne, nie można ich przekazać innym. To one stają się celem życia człowieka. Celem tym nie jest maksymalizacja przyjemności w ogóle (jak później będzie głosił utylitaryzm), czy też przyjemności innych ludzi, lecz przeżywanie przyjemności własnych. Wg tak pojętego indywidualnego, egoistycznego h., wszystkie inne rzeczy o tyle mogą mieć wartość, o ile mogą być środkami prowadzącymi do moich przyjemności. Wszelkie działania, również drastycznie sprzeczne z obowiązującą moralnością, burzące obyczaje, są usprawiedliwione, jeśli dostarczą mi przyjemności.

Wg cyrenaików nie należy troszczyć się o przyszłe przyjemności, o swoją przyszłość i o konsekwencje swoich czynów. Troska o wydumaną przyszłość odrywałaby nas od teraźniejszych przyjemności i zmuszałaby do wyrzeczeń, do czynów nieprzyjemnych. Nie ma sensu sięgać po przyszlą, niepewną przyjemność, i zastępować nią przyjemności teraźniejszej, pewnej, osiągalnej. W związku z odrzuceniem troski o przyszłość, o przyszłe szczęście, cyrenaicy generalnie odrzucali, charakterystyczny dla etyki starożytnych, teleologiczny wymiar ludzkich czynów. Negowali cel ostateczny na rzecz doraźnych, zmiennych celów – chwilowych doznań przyjemności.

Późniejsi cyrenaicy akcentowali raczej unikanie przykrości, niż poszukiwanie przyjemności. Negowali możliwość przyjaźni i możliwość osiągnięcia szczęścia (h. pesymistyczny Hegezjasza), bądź opowiadali się za możliwością przyjaźni i podkreślali większą rolę przyjemności duchowych (Annikeris).

H. w ujęciu Epikura, wobec dość pospolitego h. cyrenaików, odwoływał się do rozsądku i do cnoty, i chciał być sztuką życia przyjemnego. Jego zdaniem, przyczyną cierpień ludzkich jest lęk przed bogami i śmiercią, oraz nieumiarkowane pożądaniami. Człowiek może jednak odróżnić pożądaniami naturalne od urojonych, a wśród tych pierwszych – pożądaniami konieczne od niekoniecznych. To właśnie rozum w swej roztropności powinien dokonywać selekcji naszych pragnień i sposobów ich zaspokajania. Powinien ostrzegać, aby przez chwilową przyjemność nie spowodować długotrwałej przykrości i bólu, powinien torować drogę do życia trwale przyjemnego.

W odróżnieniu od cyrenaików Epikur twierdził, że przyjemnością jest nie tylko pobudzenie i doznanie zmysłowe, ale również stan po zaspokojeniu pożądania. Ten statyczny stan, w którym zaspokoiliśmy nasze naturalne pragnienia, i nic już nie pragniemy, jest najlepszą przyjemnością. Jest nią brak pragnień i brak bólu. Tym, co niszczy nasze szczęście, jest nieuzasadniona troska i lęk o przyszłość. Podchodząc do przyszłości z ufnością, a nie z lękiem, możemy lepiej zaspokajać swoje pragnienia i żyć w pokoju. Zarówno stan harmonii – ataraksji, osiągany przez rozumne i cnotliwe życie, oraz stan aponii, uwalniający nas od nieuzasadnionych lęków, stanowią sztukę życia trwale przyjemnego.

H. był szeroko krytykowany i odrzucany przez starożytnych, znajdował się poza głównym trendem etyki wyznaczonym przez aretologię stoików i eudajmonologię Arystotelesa. Szczególną rolę w przeciwstawieniu się h. odegrał arystotelizm, który odrzucał metafizyczne i epistemologiczne założenia, z których h. wyrastał; przeciwstawiał się materializmowi, naturalizmowi, fenomenalizmowi, sceptycyzmowi i relatywizmowi oraz błędnym określeniom celu-dobra i szczęścia wraz z prowadzącymi do nich sprawnościami, czyli cnotami.

Krytykę h. kontynuowali pisarze chrześcijańscy. Odrzucali h. jako amoralizm i egoizm. Przeciwstawiali się naturalizmowi, ciasnej koncepcji szczęścia i negacji Boga. Przywoływali właściwą hierarchię wartości, w której Bóg był najwyższym dobrem i celem. Wyjaśniali powody egoizmu i skłonności do zła, jako skutków grzechu pierworodnego. Podsuwali nadprzyrodzone środki oczyszczenia i przewyciężenia zła, udostępnione w sakramentach przez Odkupienie Chrystusowe. Propagowali zasadę miłości Boga i bliźniego jako normę moralności i drogę doskonalenia i realizacji swej osoby. Obok cnót naturalnych postawili cnoty teologiczne: wiarę, nadzieję i miłość. Biblijne wezwania do wyrzeczenia formułowali w postaci zasad samoopanowania i ascezy.

H. w postaci neopikureizmu, z wątkami stoicyzmu i etyki chrześcijańskiej, zaczął odżywać w epoce renesansu jako reakcja na średniowieczny, neoplatonisko-augustyński spirytualizm i ascetyczny rygorizm. Głoszony przez L. Valłę, Erazma z Rotterdamu i Th. Moore'a mocniej akcentował ważność doczesnego życia ludzkiego. Próbował uzasadnić, że dowartościowanie roli przy-

jemności jest zgodne z wolą Boga, który nas stworzył po to, abyśmy byli szczęśliwi, lecz szczęście pojmowano zwł. jako przyjemność.

Odnowienie h. nastąpiło na fali racjonalistycznych, naturalistycznych i antyreligijnych tendencji epoki Oświecenia. H. oświeceniowy inspirowany był materializmem franc. (J. de La Mettrie, C. A. Helvétius, P. H. T. d'Holbach). W formie skrajnej stawał się areligijnym antyascetyzmem, w formie umiarkowanej dostrzegał ważność doznań duchowych oraz kwestii społecznych.

Podatny grunt znalazł h. w filozofii w Anglii, gdzie był rozwijany i doprecyzowany. Służył temu naturalizm Th. Hobbesa, empiryzm J. Locke'a, sentymentalizm F. Hutchesona czy emotywizm D. Hume'a. Ujmując człowieka poprzez instynkt samozachowawczy (Hobbes) czy instynkt posiadania (Locke), uznano egoizm za zasadniczy dynamizm realizacji jednostki. Dla uniknięcia wzajemnego wyniszczenia się egoistów zaproponowano konwencjonalnie ustanowione państwo, które zagwarantuje realizację maksimum egoizmu dla maksymalnej liczby ludzi.

Tendencje widzenia człowieka przez przyrodnicyo zdeterminowany egoizm wspierały opisy walki o byt i selekcji naturalnej K. Darwina, filozoficzne uzasadnianie konieczności egoistycznej rywalizacji jednostek H. Spencera czy walki klas K. Marksa.

Próbie przejścia od egoizmu indywidualistycznego do społecznego podjął również utylitaryzm (J. Bentham i J. S. Mill). Jako normę moralności przyjął zasadę: maksimum przyjemności dla maksymalnej liczby ludzi. W stosunku do h. starożytnych, zasada ta pozwalała włączyć rozum w kalkulację przyszłych przyjemności – powiększania przyjemności nie tylko moich, ale i innych ludzi, powiększania przyjemności w ogóle. Pewnym rozwojem w utylitaryzmie było przewyciężenie przez Milla h. monistycznego J. Benthama na rzecz h. pluralistycznego. W pierwszym nie dostrzegano różnic jakościowych między przyjemnościami (h. kwantytatywny), w drugim nie tylko je dostrzeżono (h. kwalitatywny), ale i hierarchicznie je uporządkowano. Przyjemności intelektualne przedkładano nad przyjemności zmysłowe. Problem mierzenia i obliczania przyjemności inaczej rozstrzygnął utylitaryzm czynów, a inaczej utylitaryzm reguł. Pierwszy stanął na stanowisku, że rozstrzygającą jest suma przyjemności, którą daje dany indywidualny czyn, drugi, że

rozstrzygającym jest pozytywny bilans przyjemności, w którego osiągnięciu niezbędne jest przestrzeganie określonych reguł.

Współcześnie h. praktyczny rozwija się w postaci mentalności konsumpcjonistycznej, panseksualistycznej, permissywistycznej. Pierwszy niszczy życie społeczne, drugi podważa rodzinę, trzeci deprecjonuje wychowanie.

W. Tatarkiewicz, *O szczęściu*, Kr 1947, Wwa 1990⁹, 506–536; M. Ossowska, *Motywy postępowania. Z zagadnień psychologii moralności*, Wwa 1949, 1958², 49–149; A. Krokiewicz, *H. Epikura*, Wwa 1961, 2002; H. Elzenberg, *Przeciwko h.*, RuF 22 (1963) z. 1, 47–54; R. M. Hare, P. L. Gardiner, *Pain and Evil*, Supplementary Volume / Aristotelian Society 38 (1964), 91–124; A. MacIntyre, *Pleasure as a Reason for Action*, *The Monist* 49 (1965), 215–233; J. C. B. Gosling, *Pleasure and Desire. The Case for H. Reviewed*, Ox 1969; E. Klimowicz, *Utylitaryzm w etyce. Współczesne kontrowersje wokół etyki Johna Sturarta Milla*, Wwa 1974, 53–87, 120–154; F. Vaughan, *The Tradition of Political H. From Hobbes to J. S. Mill*, NY 1982; R. B. Brandt, *Morality, Utilitarianism, and Rights*, C 1992; J. Annas, *The Morality of Happiness*, NY 1993; G. Rudebusch, *Socrates, Pleasure, and Value*, NY 1999; A. Krokiewicz, *Sokrates. Etyka Demokryta i h. Arystypa*, Wwa 2000; T. O’Keefe, *The Cyrenaics on Pleasure, Happiness, and Future-Concern*, *Phronesis (Lei)* 47 (2002) z. 4, 395–416.

Tadeusz Biesaga

HEGEL GEORG WILHELM FRYDERYK – filozof, współtwórca niem. XIX-wiecznego idealizmu, ur. 27 VIII 1770 w Stuttgarcie, zm. 14 XI 1831 w Berlinie.

H. był twórcą systemu filozoficznego charakteryzującego się wewnętrzną autorefleksyjnością (przejście od danych subiektywnych świadomości i rozumu do obiektywnej sfery realnych idei), esencjalizmem (prymat treści bytu przed istnieniem), dynamicznością (zmiennosc jako podstawa bytu), radykalną racjonalnością (teza o identyczności porządku istnienia i rozumienia), obiektywizmem (dziejami człowieka i świata rządzą obiektywne prawa rozwoju) oraz teologizmem (ostateczne zakorzenienie racjonalnego systemu w religijnych źródłach). System H. oddziałal i oddziałuje do dziś na filozofię współczesną.

Życie twórcze H. można podzielić na 5 okresów: 1) wczesny okres, obejmujący studia teologiczne w Tybindze oraz pierwszą pracę w Bernie w charakterze prywatnego nauczyciela (1793–1796); w poglądach filozoficznych okres ten to nawiązywanie do Arystotelesa oraz szukanie religijnych podstaw filozofii; 2) okres krytyczny,

przypadający na czas obrony rozprawy habilitacyjnej (w 1801) na Uniwersytecie Jeneńskim, charakteryzuje krytyczny stosunek H. do poprzedników: I. Kanta, G. W. Leibniza i J. G. Fichtego, w tym czasie polemizuje też z F. W. J. Schellingiem; główne dzieło to *Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen Systems der Philosophie*; 3) okres tzw. pierwszego systemu (spędzony w większości w Jenie) wiąże się z zajęciami uniwersyteckimi oraz pracą nad stworzeniem systemu filozoficznego; powstają wtedy: *Jenenser Logik, Metaphysik und Naturphilosophie* (1802, wyd. L 1923), *System der Sittlichkeit* (1802, wyd. Osterwieck 1893, H 2002) oraz *Jenenser Realphilosophie* (1803–1806, wyd. I–II, L 1931–1932); 4) okres *Fenomenologii ducha*; przelomowy dla filozofii H. był 1807, kiedy Napoleon zwyciężył w bitwie pod Jeną; powstała wtedy, będąca załącznikiem nowego systemu, *Fenomenologia ducha*, zawierająca słynne zdanie: „Świat staje się duchem”; 5) okres dojrzały – obejmuje lata 1808–1817, kiedy H. pracował jako dyrektor gimnazjum w Norymberdze, a następnie jako prof. w prestiżowym Uniwersytecie Berlińskim; powstał wtedy główny zrąb idealistycznego systemu filozofii, wyrażony w dziełach: *Wissenschaft der Logik, Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften i Rechtsphilosophie (Die „Rechtsphilosophie“ von 1820, w: tenże, Vorlesungen über Rechtsphilosophie, II, St 1974)* oraz w tzw. wykładach berlińskich (z estetyki, filozofii religii i filozofii dziejów), później spisywanych przez uczniów i wydawanych w formie książek. Po 1821 H. nie publikował, uprawiając filozofię tylko w formie wykładów. Na kilka miesięcy przed śmiercią przygotował ostatni tekst pt. *Über die englische Reform-Bill*. Zmarł w Berlinie podczas epidemii cholery.

Główne dzieła H.: *Differenz des Fichte’schen und Schelling’schen Systems der Philosophie* (Je 1801, H 1962); *Phänomenologie des Geistes* (Bam 1807, Da 1999; *Fenomenologia ducha*, I–II, Wwa 1963–1965, 2002); *Wissenschaft der Logik* (I(1–2)–II, Nü 1812–1816, H 1986–1994; *Nauka logiki*, I–II, Wwa 1967–1968); *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (Hei 1817, B 1845⁴, Da 1999; *Encyklopedia nauk filozoficznych*, Wwa 1990); *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (I–II, B 1832, I–III, St 1993–1995); *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (I–II, B 1833–1836, L 1971,

1982²; *Wykłady z historii filozofii*, I–II, Wwa 1994–1996); *Vorlesungen über die Ästhetik* (I–III, B 1835–1838, St 1964; *Wykłady o estetyce*, I–III, Wwa 1964–1967); *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (B 1837, St 1980; *Wykłady z filozofii dziejów*, I–II, Wwa 1958).

Pośmiertnie dzieła H. wydano m.in. pt.: *Sämtliche Werke Jubiläumsausgabe in 20. Bänden*, wyd. H. Glockner (I–XX, St 1927–1930, 1965–1968⁴, XXI–XXII: H. Glockner, *H., Schwierigkeiten und Voraussetzungen der Hegelschen Philosophie*, St 1929–1940, 1964, XXIII–XXVI: H. Glockner, *H.-Lexikon*, St 1935–1939); *Werke in zwanzig Bänden*, wyd. E. Moldenhauer, K. M. Michel (I–XXI, F 1969–1979); *Vorlesungen über Rechtsphilosophie* (I–IV, St 1973–1974); *H.-Bibliographie. H.-Bibliography* (I–II(1–2), Mn 1980–1998). W języku pol. wydano także: *Ustrój Niemiec i inne pisma polityczne* (Wwa 1994); *Pisma wczesne z nauki religii* (Kr 1999).

GENEZA SYSTEMU IDEALISTYCZNEGO. Filozofia H. stanowi ostatni etap paradygmatu filozofowania zapoczątkowanego przez Kartezjusza, opartego na świadomościowym punkcie wyjścia (cogito). W opozycji do nurtu klasycznego (arystotelesowsko-tomistycznego), w którym dominował aspekt przedmiotowy poznania (byt), a podstawowym pytaniem było: „dlaczego byt jest” – filozofia świadomości (filozofia podmiotu, filozofia refleksji) koncentruje się na tym, w jaki sposób dane poznawcze są określone w polu świadomości umysłu poznającego. Ten nowy przedmiot poznania wytworzył metodę poznania, która – zdeterminowana punktem wyjścia – w naturalny sposób dążyła do autonomii umysłu poznającego drogą refleksji nad treściami i związkami wypełniającymi sam umysł. Różne odmiany tej metody stały u podstaw systemów myśli m.in. B. Spinozy, G. W. Leibniza i N. Malebranche’a, każdorazowo stwarzając problem metodologiczny, polegający na niemożliwości przejścia od refleksji do realnego istnienia (tzw. problem mostu poznawczego). Decydującym krokiem dla dziejów tego nurtu była filozofia Kanta, programowo rezygnująca z prób dotarcia do poznania świata realnego (pozapodmiotowego): „die reine Vernunft ist in der That mit nichts als sich selbst beschäftigt” (*Kritik der reinen Vernunft*, B 708), a ustanawiająca sferę transcendentálną jako dziedzinę poznania rzeczywistości. W tym dążeniu do pogłębiania paradygmatu refleksyjnego, a zara-

zem pograżania się w „pułapce refleksji”, filozofia H. stanowi ostatni etap, wyczerpując wszystkie możliwości metodologiczno-epistemologiczne sfery świadomości refleksyjnej: będąc próbą restytucji metafizyki w tradycji filozoficznej zdominowanej przez metodę teorii poznania oraz psychologii, stała się w istocie ontologizacją sfery intelektu, określonego epistemologicznie przez Kanta (J. Hyppolite stwierdził, że w filozofii Kanta byt występuje jako myślany, a u H. myślenie występuje jako byt). Dynamiczne relacje określoności, dokonujące się w wymiarze podmiotu myślącego w dziedzinie subiektywnej, stają się refleksyjną „wymianą” określoności pomiędzy obiektywnymi strukturami rzeczywistości (bytami). H. w ten sposób „zamknął” dzieje filozofii świadomości; można postawić tezę, że wszystkie następujące próby filozofowania w tym paradygmacie są obciążone błędem anachronizmu.

METAFIZYKA HEGLOWSKA. Logika jest dla H. rodzajem metafizyki spekulatywnej, wynikającej z odpowiedzi na skrajnie zinterpretowane pytanie Leibniza: „Dlaczego raczej jest coś, aniżeli nic, przecież nic jest o wiele prostsze?”. W paradygmacie filozofowania nadającym wartość wyróżnioną zjawisku określoności, odpowiedź na to pytanie wiąże pojęcie bytu (Sein) z pojęciem niczego (Nichts): byt, o ile ma stać na początku łańcucha rozwojowego wszystkich rzeczy, musi być na tyle nieokreślony, że identyfikuje się z brakiem wszelkiego określenia (z niczym). Utożsamienie to zakłada jedną różnicę: byt jest czystą pozytywnością, „nic” zaś – czystą negatywnością; ta różnica metafizyczna stanowi podstawowe napięcie, które w totalnej perspektywie rozwoju rzeczywistości (polegającej na nabieraniu przez byty określoności we wzajemnym odnoszeniu się refleksyjnym do siebie) decyduje o metafizycznej strukturze i przeznaczeniu rzeczywistości. Ze względu na opcję metodologiczną oraz punkt wyjścia systemu można mówić o esencjalizmie filozofii H. Rozwój, stawanie się bytu (das Werden) jest obiektywną zasadą rzeczywistości, wynikającą z „gry” refleksyjnej pomiędzy określonością pozytywną (tym, czym jest byt określony w danym momencie) a negatywnością danego bytu (tym, czym byt nie jest lub określonością „innego” – das Andere, wobec którego dany byt aktualnie istnieje).

Negatywność bytowa stanowi w tej filozofii czynnik dynamiczny rzeczywistości: przez dynamiczną relację pozytywności i negatywności oraz